

ПОЛЯ СЕНСУ ТА СПІВЗВУЧНІСТЬ ПОНЯТЬ „ЕТНІЧНІСТЬ” І „НАЦІОНАЛЬНІСТЬ”.

Метою даної статті є :

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до цих понять у сучасній науковій літературі та позначити міждисциплінарні зв'язки.
2. Намітити можливі співвідношення та розбіжності у цьому питанні і висловити свою думку, не виходячи за рамки критеріїв наукової раціональності.

Автор розуміє, що тема вкрай заплутана, а поле сенсів втілення цих понять в наукових працях та соціальних практиках настільки багатовекторне, що важко піддається верифікації. Не претендуючи на рішення поставлених завдань в короткій статті, автор хоче показати можливе коріння цієї різноманітності та висловити деякі міркування з теми.

Труднощі вивчення етнічних та національних процесів полягають не тільки в їх багатозначності та неосяжності (в часі та просторі), а також у невизначеності категорій наукового аналізу емпіричних явищ. Як це зазначив Хью Сетон-Вотсон: „Я змушений прийти до висновку, що неможливо виробити „наукову дефініцію” нації, а втім, сам цей феномен існував і існує” [1].

Понятійна плутанина пов'язана, перше за все, з міждисциплінарністю предмету. Розвиток та співвідношення етносів і націй вивчають всі суспільні та гуманітарні науки: історія, антропологія, археологія, політологія, філософія, соціологія, соціальна психологія, філологія та інші. Ці поняття розглядаються то як синоніми, то як зовсім окремі категорії. Існує багато праць, в яких ґрунтовно ведеться мова про створення міждисциплінарної науки „Етнології”, або „Народознавства” [2.]. Але, на жаль, в цих працях предмет знову подається крізь „окуляри” (мову та дискурс) тієї науки, в якій працював автор, не дивлячись на зусилля стати понад фаховими розбіжностями. Звідси різномовність інтерпретацій, емпіричних ілюстрацій, на яких будуються наукова парадигма та різні поля сенсу, в яких одні й ті ж категорії отримують різні значення. Іноді здається, що науковці підбирають емпіричні приклади, які підтверджують їх концептуальні тези, а інші відкидають. Автор, будучи філософом за освітою та соціологом за фахом, вже кілька років спеціалізується на етносоціології, також не може вийти за вузькі рамки свого професійного бачення.

Що стосується двох споріднених але різних понять, як „Етнічність” та „Національність”, можна говорити про дифузність їх використання. Наприклад, терміни наук, які широко вживаються - „національна приналежність”, „національний характер”, „національна самосвідомість”, „національний менталітет”, - часто мають на увазі „етнічну ідентифікацію”, „етнічну ментальність та характер”. Також сумнозвісний 5 пункт всіх документів людини в СРСР -

національність. Для П.І.Гнатенко етнос=народ зі своєю психологією, а нація змінює етнос, як більш складна форма соціальності і наступна стадія. [3]

Етнічна ідентичність людини спирається на його родове, племенне, походження та свідомість (архетипи колективного підсвідомого К. Юнга). Опитування автора та інших соціологів на тему критеріїв етнічної ідентичності громадян України свідчать про такі її заснови : 1)Походження, родина, предки (родовід у Сміта); 2) Єдність історичної Долі (міфологія народу); 3)Мова, культура (часто субетнічні); 4)Релігія; 5)Зв'язок з метрополією (для діаспор); 6)Самоідентифікація; 7) Особливості менталітету (рейтинг значення).

Дослідження виявили тенденції змін менталітетів етносів України в пострадянський час: А) Поширились релігійні пошуки як опора для ідентичності (не обов'язково традиційних конфесій); Б)Росте почуття національної самосвідомості і гордості; В) Домінують індивідуалістичні прагнення в дусі ліберально-демократичних ідей, що стимулює людей до бізнесу, політики, а не до громадського руху.[4.]

Автор не поділяє ствердження про первинну роль мови в народній самосвідомості О.Потебні: "...Єдина прикмета, за якою ми розпізнаємо народ, вона є єдиною, незмінною і обов'язковою умовою існування народу, є єдність мови" [5, с. 118]. Це ствердження є фундаментом його поглядів на народність і народ, яке з'являється в різних його працях: "Єврея, цигана, фінна, татарина, німця які обрусіли настільки, що мовою їх сокровенної думки стала руська мова, ми не можемо ні до якого народу віднести, крім руського" [5, с. 117]. В такій інтерпретації, яку підтримують інші науковці [2], мова стає онтологічною субстанцією, що породжує Космос і думки. Замість функціонального підходу до мови, який є поширеним серед всіх наук, переходити до її субстанціональної (породжуючої) ролі відносно ментальності та мислення не варто. Крім того, це не відповідає сучасним поглядам самих представників етносів та національної демократичної політики. Як соціолог вважаю, що треба поділяти критерії визначення кількості представників етносів за самоідентичністю (перепис 2001р.) і за їх мовними практиками в сучасному асимільованому в силу соціальних бур, масових всесвітніх міграцій та глобалізації суспільства і культури, бо це небезпечно по можливих наслідках і не демократично. Ці групи (мовні та етнічні) не співпадають.

Автору подобається концепція Бенедикта Андерсона: „Національність, або, якщо національна приналежність, так само як і націоналізм є культурними артефактами особливого роду”.[7 с.20] Якщо національні держави визнаються істориками явищем „новим”, то нації, яким вони надають політичного виразу, виникають завжди з незапам'ятного минулого і, що найважливіше, прямують до безконечного майбутнього. Б.Андерсон стверджує, що „поява цих культурних артефактів була процесом спонтанної дистиляції складної суміші незалежних історичних сил; проте, утворившись, вони стали „модульними”, здатними, з різною мірою самоусвідомлення, до трансплантації на різноманітні соціальні терени, до того, щоб поглинати і бути поглиненими найрізноманітнішими

політичними й ідеологічними утвореннями.”[6,с.21] Він пов’язує появу націоналізму не з ідеологіями, а з культурними системами (які він вважає коріннями, а не чинниками) перш за все, з релігійними спільнотами, які втрачають на той час свою могутність, та занепад династичних держав, надетнічних, хоч би за походженням еліт.

В.Балушок в своїй статті, „Етнічне і національне: динаміка взаємодії” дуже цікаво розглядає співвідношення даних категорій. Він зосередився на принциповій відмінності підходів до теми західних етнологів, перш за все, Е.Сміта та радянських (пострадянських) науковців. В.Балушок критикує домінуюче у західній і радянській літературі змішування національного та етнічного, вважає їх різними, хоч і взаємопов’язаними поняттями, відлунюючими різні явища реального життя [7, с.93]. Західним вченим притаманна тенденція так званого етатичного визначення нації. Для Заходу, нації повинні мати власні держави, інакше вони не зветься нацією, етнічні процеси - поза їх увагою. Радянські етнологи характеризують націю як етносоціальну спільноту, розподіляючи в її складі соціальні та етнічні компоненти. [8]. Перший компонент Ю.І.Семенов називав соціально-історичним організмом (соціором), але на наш погляд, це скоріше підходить до етногенезу.

Труднощі категоріального апарату пов’язані зі складністю та багатобразністю (в феноменологічному сенсі) самого предмету досліджень.

Існує багато дефініцій етносу, більшість з яких схиляється до того, що це сукупність людей, які мають спільну культуру (часто додають спільну психіку), звичайно, вони спілкуються однією мовою, усвідомлюють свою спільність і різницю зі членами інших подібних спільнот. Самосвідомість, хоч і виникає після сформування культурної спільноти, вважється найголовнішою рисою етносу (без якої він не може існувати), фіксується в особливій самоназві (етнонімі)[7].Єдність соціально-економічної структури і єдність території з часом почали відносити до етноформуючих факторів. [9]

Продуктивним є поняття етногенетичних ніш, без існування яких не може утворитися ні один етнос.[10] Ці ніши детермінують формування етносів. Конфігурація та кордони їх у кожному конкретному випадку задаються певними природно-географічними та соціальними умовами. Таким чином, етнічне не ототожнює національне. На практиці вони постійно взаємодіють, бо етнічне в реальному житті не існує поза межами соціальних інститутів.

В.Балушок вводить цілком операційну методологію стадіальності еволюції етносоціальних організмів, де є етнічне складова цього процесу. Автор знов прийшов до триади : "плем’я (союз племен) – народність- нація". Однак де в цій триаді місце етносу? Пропонуючи не змішувати власне етнічні і етносоціальні спільноти, В.Балушок лишив етнічне основ визначення. [7, с.97-100].

В роботі Е.Сміта, на яку так багато посилаються українські вчені, національна приналежність також трактується розмито. Він включає в її критерії релігійну, етнічну та історичну складові і відходить від поняття „Націона-

льність” як громадянство. Таким чином етнічність та національність знов поєднані без чіткого співвідношення до їх змісту, а національна ідентичність предстає як громадянсько-політичне самоототожнення. [11].

Критерії етнічного та національного самовизначення співпадають не випадково. Вони діють на усіх стадіях етногенезу, але їхнє значення змінюється: одні стають головними на одних етапах, другі – на інших. Якщо спиратися на праці Г.Спенсера, то можна говорити, що етнос - це соціальний організм, що природньо формується та розвивається у певних географіко-кліматичних та історико – культурних умовах в двох взаємозв’язаних процесах: внутрішньому ускладненні та інтегруванні з зовнішніми етносами (суперетноси Л.Гумілева).

Етнос як засіб існування людських спільнот, можна вважати суттю соціального буття. Суспільство – це стійкі історично сформовані та закріплені культурною традицією **форми соціальної взаємодії та відносин.** О.Конт вважав суспільство асоціацією родин. Етнос в його перших формах був об’єднанням родин і суспільством сам по собі. Етнос на цій стадії був і громадянським суспільством, і регулятивним механізмом керівництва відносин його членів. Для того часу найбільш значимим були родові, кровно-родинні зв’язки. Наступна стадія аграрного суспільства з новим політично-державним устроєм поставила на перший план територіально-просторові ознаки етнічної свідомості, що значно збільшило масштаб самовизначення. Цьому періоду характерна назва народ, народність, яка вважається нами різновидом етносу (субетносу) на даній стадії розвитку. Індустріальне суспільство, в прешу чергу, поставило питання національного ринку та економічних інтересів за рамками власної території, тому субетнічні спільноти гуртуються в більші угруповання, а невеликі етноси в поліетнічні суспільства--нації. Від династичних держав розвиток етносів переходить в площину національних держав з суверенітетом як головним принципом міжнародних відносин.

Перехід до постіндустріального (інформаційного суспільства) послабшує національні держави і національну ідеологію. Глобалізація економіки, культури та простору спілкування, регіоналізація політики, глобалізація виступають важливими чинниками руйнації національного суверенітету під натиском дій глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських метасистем та структур. Таким чином, контрпроцесом глобалізації виступає локалізація, а новий процес вже отримав назву глокалізації (феномен, що виникає при форсованій глобалізації і являє собою спільність, що глобалізується і водночас тяжіє до локальності), саме в цьому й полягає "глобальний парадокс".[12] Традиційне, органічне в процесі глобальних трансформацій світу не відмирає, а навпаки, активізується. У багатьох країнах простору, що глобалізується, зберігається національне піднесення національних меншин та пошуки етнічного коріння.

Звідси багатощаблева ускладненість процесу соціокультурної ідентифікації, яка розширює й збагачує межі ототожнення соціального суб’єкта, даючи різноманітність в кордонах гомогенності і, навпаки, відчуття спільності, співпадіння в гете-

рогенному просторі, динамізму поєднання дискретних полів центричних та центробіжних тенденцій в процесуальній єдності. [13]

Тут може знагодиться введене С.А.Арутюновим і Н.Н.Чебоксаровим поняття інформаційних комунікацій, які діють в середовищі кожного етносу [14]. Хоч сам термін „комунікаційні практики” був більш доречним.

Якщо відмовитись від розуміння нації як найвищої стадії розвитку етносу, а також відійти від їх співвідношення як загального та часткового і розподілу на природно-культурні ознаки й процеси (етнічні) та економічно-політичні (національні), або розуміння нації як громадянського політичного поліетнічного поняття, то треба шукати інші підходи.

Коли використовувати системний підхід, то можна вважати, що етноси і нації існували завжди, змінюючи свої прояви й назви. Вони дійсно тісно пов'язані один з одним, як зміст суспільних відносин (етнічність) та їх форми (національність). Етнічна єдність є запорукою виживання у природних та історичних умовах, вона є засіб адаптації та розвитку соціального організму. Національна форма (форма організації) цього суспільного існування є **інституціалізація** цих зв'язків та взаємодій, що характерно для зрілого етносу, який має державно-політичні установи панування у природному і соціальному середовищі (оточення іншими етносами та іноземці всередині держави).

Культура як засіб комунікації, наслідування та перетворення в нових умовах цілком етнічна за змістом та національна за формою. Тут знайдуть собі місце і мова, і релігійність, і система цінностей та ідеалів, втілених в мистецтві та повсякденності. Будь-яка взаємодія та відносини між індивідами та родинами з часом набувають інституційних форм, які їх конституують та відтворюють в нових поколіннях. Будь-який новий організм (синенергітичний підхід до екосистем) формується під впливом вже існуючих більш складних та розвинутих утворень, впливаючи не тільки на зовнішні його ознаки, але і на внутрішню структуру, на органи та механізми самовідтворення. Так само і з етногенезом. Виводити походження одних народів і націй з більш древніх, існуючих на тих самих теренах є механістичним, лінійним підходом. Різні етноси схожі за мовою, культурою, не обов'язково є спорідненими, або нащадками. Прагнення подовжити існування свого етносу до безкінечності у минулому, а ще більш в майбутньому, є характерною ознакою становлення самосвідомості етносу в якості нації. На цьому рівні національна самосвідомість виконує завдання консолідації нації на раціональній основі. На базі консолідації нації формується потреба у відповідних організаційних структурах, які конституують саму націю. [15]

Коли спільнота виходить за рамки прямих взаємодій кожного з кожним (соціальні світи Ф.Тьоніса), її єдність стає уявленою, віртуальною або символічною. Сьогодні в соціології існують такі поняття, як етнічна, територіальна, функціональна та дегітальна громада, або спільнота. Зростання кількості членів таких спільнот утворюють нову якість.

Безумовно, такі спільноти можна вважати уявленими: „Я можу лише сказати, що нація існує, коли значна кількість людей певної спільноти вважає, що формує націю, або ж поведуть себе так, ніби вже її сформували”, - пише Сетон -Вотсон [1, с.5]. Це пояснює, чому така важлива роль відводиться національній ідеї або ідеології. „Спільноти потрібно розрізняти не за їх справжністю чи несправжністю, а за манерою уявлення. Суттю нації є те, що всі індивіди поділяють багато спільних речей... Будь- яка спільнота відлунує зв'язок, узи, в яких нескінчено продовжувана мережа кровної спорідненості й клієнтарності” (взаємозалежності та взаємодопомоги - примітка Л.Ч.), на цьому і збудоване почуття єдності”. [7, с.22-23].

Нація (національна приналежність) є уявленою, обмеженою єдністю з конкретними співвітчизниками, і одноставно є розмежуванням з іншими (розподіляючи світ на „наших” та „ненаших”); суверенною (на державному корінні збудованою), зрілою та прагнучою незалежного існування спільнотою з стратифікаційною та функціональною нерівністю і з солідарним братерством. Його значення можна пояснити тільки тим, що воно було головною запорукою виживання, питанням майбутнього існування, тому викликало і викликає такі гострі почуття. Підводячи висновки, можна сказати, що **національність є інституційною формою існування етнічності.**

Література:

1. Hugh Seton-Watson. Nations and States. New-York. – 1982 -P.5
2. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти (Упорядкування і вступна стаття Ю Тевельова). — Нью-Йорк, 1992; Ю.Карпенко.А.Потебня –зачинатель українського народознавства.//Филос. і соціолог. думка.,1995, №1-2, с.23-39; Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання.Спроба конструкції цілісного образу науковця. // С.37;См. також Жмир В.Ф. Народознавство. Українознавство // Політологічні читання — 1994. — № 2
3. Гнатенко Ю. Национальная психология. Дн-к,-Поліграфіст,-2000,-С.3-35
4. Чернова Л.Е. Трудности исследования национального менталитета (в качестве постановки проблемы) //Национальная психология и духовные ценности народа. Дн-к, ДГУ, 1994;Чернова Л.Е. Еврейский национальный менталитет (опыт построения структурной модели) // Філософія, культура, життя.,- Дн-к,-Наука і освіта.,- 1999,-с.154-163; Шульга Н.А. Национальная и политическая маргинализация в условиях системного кризиса // Социология : теория, методы, маркетинг,- 2002, - №2 - С. 5 - 17.; Чернова Л.Е. Еврейская идентичность в современном мире - поиски себя // Тезисы докладов 11 международной конференции по иудаике.- 3-5.02.- 2004,- Москва,- С.7-9
5. Потебня О.С Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти (Упорядкування і вступна стаття Ю Тевельова). — Нью-Йорк, 1992.;
6. Бенедикт Андерсон Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму.Київ,-2001-Критика,-271 С.

7. В.Балушок. Этническое и национальное: динамика взаимодействия...// Социология: теория, методы, маркетинг, 1999, № 1--С.93-107
8. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. — М., 1983. — С. 300—310.
9. Крюков М.В. Эволюция этнического самосознания и проблема этногенеза // Расы и народы. — М., 1976. — Вып. 6. — С. 57 и др. Л.Гумилев. Этносы и антиэтносы // Звезда, - 1988,- № 12,с.
10. К таким выводам на конкретном материале пришли разные ученые, занимающиеся изучением этнических и этнокультурных процессов. См. напр.: Арутюнов А.С., Хазанов А.М. Проблема археологических критериев этнической специфики // Советская этнография. — 1979. — № 6.- С. 84—85; Sahlins M. Evolution: Specific and General // Theory in Anthropology. - Chicago, 1968. - P.233-235; Залгзняк Л.Л. Типи господарства та етнокультурні процеси у фінальному палеоліті та мезоліті // Археологія. — 1990. — № 1. — С. 5—9; Ричков М.О. Археологічна культура і ландшафт // Археологія. — № 4; Скрипните Г.А. Етнокультурні та соціально-психологічні адаптаційні процеси в середовищі поліщуків-переселенців // Полісся: мова, культура, історія. — К., Арутюнов С.А. Адаптивное значение культурного полиморфизма // Этнографическое обозрение. — 1993. — № 4.
11. Смит Е. Національна ідентичність.К.,1994.
12. Люба О. О. Національний розвиток сучасних держав у просторі, що глобалізується// Світова цивілізація і міжнародні відносини., - Дн-к,- 2001 , -№1(3), - С.55-56
13. Ю. Тарасова Глобалізація та соціокультурна ідентифікація макросоціальних суб'єктів.// Там же, С.62-67
14. См.: Арутюнов С.А., Чебоксаров Н.Н. Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества // Расы и народы. — М, 1972. — Вып. 2; Арутюнов С.А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. — М., 1989.
15. С. О. Мофа Національна свідомість і державотворення у контексті тенденцій глобалізації// Світова цивілізація і міжнародні відносини., - Дн-к,- 2001 , -№1(3), - С.57-61

Аннотация.

В статье уточняются соотношение понятий «этнос» «этническая идентичность» и «национальность», «этническая группа» и «этническая общность» и «нация». Автор считает, что этносы существуют всю историю человечества, меняя свои проявления и названия. Этнос и нация связаны как содержание общественных отношений (этничность) и их форма (национальность). Национальная форма выступает институализацией связей и взаимодействий этноса в природном и социальном пространстве.

Надруковано Наукове пізнання: методологія та технологія. №2 (18).- 2006 – Одеса. с.125-130